Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Leksikologija i leksikografija I: Leksikografski postupak

Halilović, Senahid

2022-12-31

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/items/6ca51dde-2a77-4899-84dc-e2515e45155a

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

DOI: 10.5644/PI2022.206.07

КОМПЛЕКСНО ПРОУЧВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ДИАЛЕКТНА КУЛИНАРНА ЛЕКСИКА ПРЕЗ XXI-ВИ ВЕК

Ана Кочева
Институт за български език "Проф. Л. Андрейчин"
Българската академия на науките
София, България
anak@abv.bg

Резюме

В Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език се разработват важни проекти с национална и международна значимост като се прилагат най-нови и модерни методи и технологии, за да се визуализират резултатите от изследванията и те да станат още по-атрактивни и достъпни за широк кръг от обществеността. Интерактивната кулинарна карта на българската езикова територия е сред тези проекти, а целите й са да представи езикови и етнографски материали чрез аудио- и видеозаписи; да събере кулинарните рецепти на автентичен местен диалект, така че рецепиентът да придобие представа за особеностите на конкретен говор; да се представи целокупното езиково българско землище, което се разпростира и извън днешните държавни граници; да се извърши лингвистичен анализ на представителна българска кулинарна лексика; да се установи връзката между културологията и лингвистиката в този тематичен кръг и да се направят изводи за лексикалното взаимно влияние на Балканите в областта на кулинарната лексика.

Ключови думи: диалекти, кулинарна лексика, влияние, Балкани, интерактивна, карта

Дефинирането на диалектите като явление, чиято поява, функциониране и развитие зависят от определени обществено-икономически и исторически условия (т. е. като историческа категория), съпътства зараждането на диалектологията и продължава до наши дни (по-подробно за характера, произхода и развоя на диалектите вж. напр. Стойков 1993: 45–73). Почти всички футурологични анализи предвиждат постепенното и пълното им

отмиране, считало се е, че преди изчезването си диалектите ще се изравнят и обединят в посока към стандартния език. Своеобразният Ренесанс и непрестанният възход и през XXI-ви век на диалектологията, обаче е убедително доказателство, че езикът е жива, устойчива и саморазвиваща се и саморегулираща се система, и затова всякакви категорични прогнози подлежат най-малкото на съмнение и опровержение.

По въпроса за състоянието на българската езикова територия през двадесетте години на XXI в. имаме лични наблюдения и заключения, които са резултат от теренни експедиции в различни райони на България и извън нея през последните години и буквално дни (2006, 2010, 2013–2014, 2017, 2019–2022 г.). Няма никакво съмнение, че през XXI в. народните говори продължават да изпълняват своята функция като средство за комуникация на по-малки или по-големи общности, които, според изводите на авторитетни български и световни социолингвисти и диалектолози, в условията на европеизация и глобализация не само че не изчезват, а напротив – консолидират се и запазват своя език и култура като белег за идентичността си. Затова, въпреки несъмнените нивелационни процеси, на които те са подложени от страна на книжовната норма, и което ние също установихме на терен, българските диалекти продължават и в нашето съвремие да изпълняват своята роля на основно комуникативно средство на местните хора. Диалектното поле не само не е стеснило своя периметър, но дори напротив – то разширява своята сфера на употреба и от средство за комуникация само на общности, ограничени териториално, навлиза и в територии, доскоро принадлежащи само на книжовното. Нещо повече, от говорими вариативности, диалектите днес имат и писмена реализация в сферата на социалните мрежи, а носителите им ги припознават като средство за национална и за регионална идентичност. Именно многоаспектността и различните проявления на диалектното поставят нови задачи и откриват нови обекти за изследване пред родната диалектология и лингвистичната география. Пред диалектолозите се откриват нови перспективи и се поставят актуални задачи.

В Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език се разработват важни проекти с национална и международна значимост и диалектоложките постижения през първите 20 години на XXI-ви век са внушителни и разностранни: атласи, карти, речници и монографични изследвания. В съзвучие с императива на съвремието ни колективът на Секцията се стреми да прилага при своите проучвания най-нови и модерни методи и технологии, за да

се визуализират резултатите от тези изследвания и те да станат още по-атрактивни и достъпни за широк кръг от обществеността (напр. създават се интерактивни карти като електронната "говореща" Карта на диалектната делитба на българския език – https://kulinar.ibl.bas.bg/).

Като отговор на нарасналия през последните години интерес в обществото към кулинарията, а и като и възможност да бъде представен в пълнота богат и архаичен пласт от народната лексика, свързана с ежедневното и празнично хранене на българина, в Секцията се роди идеята за съставянето на Български диалектен кулинарен речник (БДКР). БДКР има широк хронологичен и географски обсег и с изобилния си, лексикографски интерпретиран диалектен материал ще служи като база данни за решаването на изследователски задачи в различни области на лингвистиката. Напр. този материал съставя част от излизащия многотомен Български етимологичен речник, част от него е публикувана в Старобългарския речник и продължава да се публикува в томовете на Речника на българския език. Много наши и чуждестранни учени – слависти, българисти, балканисти, лингвисти, етнолингвисти и др. ще използват в своите трудове БДКР, така както сега използват фонда на Архива като източник на автентични данни от българската диалектна територия. В България тази терминология беше проучвана частично и едноплановo в публикуваните самостоятелно или в диалектоложки поредици речници на отделни български говори (самоковския говор, годечкия говор, банатския говор, ихтиманския говор, говора на с. Зарово, Солунско, говора на с. Еркеч, Поморийско, говора на бившето село, сега квартал Каменица, Велинградско и др.).

Голям брой кулинарни диалектизми са събрани и в научните архиви по специално изработени въпросници и програми (за съставяне на Български диалектен речник, Български диалектен атлас, Родопски диалектен атлас, Идеографски речник на българския език и др.).

Единственото засега цялостно изследване на традиционната всекидневна кулинарна терминология в българските диалекти, в което е направена пълна класификация на кулинарните термини в етнолингвистичен аспект, е на М. Котева "Названия, свързани с храните и начините на тяхното приготвяне в българските диалекти (лексикосемантична характеристика)", София, 2022.

Важно значение за изучаването на диалектната лексика в България има издаването на "Български диалектен атлас. Обобщаващ том". Т. I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика. Карти. Коментари. Списъци. Отг.

ред. Ив. Кочев. София, 2001, КИК, Труд. В него са представени 108 лексикални карти, от които 26 са свързани с названията на храни и с начина на хранене. Благодарение на тези лексикални карти визуално могат да се очертаят действителните ареали на част от кулинарните названия по българската езикова територия, като се открояят диалектните сходства и различия.

В настоящето изследване по-конкретно ще се спрем върху най-новия проект на Секцията, финансиран от Фонд научни изследвания – създаването на *Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия*. Проектът, чието финализиране вече е факт, е оригинално научно-приложно изследване както по своя замисъл и методология, така и по своята реализация. Неговите цели и задачи не са толкова утилитарни, колкото са с научен характер, т. е. отнасят се най-вече до сферата на езикознанието, лингвогеографията и културологията. При изграждането на концепцията изхождахме от признатия факт, че за действителното разпространение и фреквентност на едно езиково явление може да се съди едва тогава, когато то е представено в лингвогеографска проекция върху съответния езиков континуум. Затова преценихме, че същия подход бихме могли да използваме и при представянето на кулинарната лексика в пространствен модел върху интерактивна карта. За да реализираме идеите си – всеки пункт да има аудиокартина, аудиозапис, богата галерия, трябваше да прибегнем до най-съвременните информационни технологии. Записвайки и съхранявайки в слово, образ и звук всичко, което успяваме да уловим по време на нашите експедиции, създаваме нашата кулинарна карта като своеобразна енциклопедия на езика и традиционния начин на живот на българина в динамичното ни съвремие.

Освен научна значимост интердисциплинарният проект има и практическо приложение. Кулинарията е едно от най-ярките проявления на културното разнообразие и националното своеобразие. Определен район (или селище) понякога може да бъде припознат чрез особените си оригинални ястия, които не се откриват така често на други места, а са типични най-вече само за него, т. е. чрез храните може да бъде поставена "диагноза" за специфичност на пространството. Тези диференциални черти имат диагностиращ характер, така както и в областта на езика редица лингвистични белези също са с подобен характер за ареалите. В Родопите напр., където картофите са основен продукт за изхранване на населението, в различните селища съществуват различни приготовления на храни от тях (срв. разнообразните по технология "пататници").

Това разнообразие по райони и селища не се намира в противоречие с особеностите на националната кухня, а се включва органично в нея. В миналото българската традиционна кухня е била свързана преди всичко с продуктите от растителен тип. Употребата на месо е била по-рядка и е характеризирала празничната обредност. Въз основа на религиозната принадлежност пък се делят консуматорите на различните видове месо: телешко и овнешко – у българите мюсюлмани; свинско – у българите християни и т. н.

Независимо от някои различия (“кухня на равнината”, “кухня на планината”, “морска кухня”) все пак и днес може да се говори за българска национална кухня, а след това и за “балканска”, “европейска” или “глобална” кухня. Както казахме, през последните няколко години темата за храната и храненето, като своеобразно отражение на националната култура и белег за национална идентичност, стана особено актуална у нас и в чужбина. В този смисъл интерес представят проучванията на кулинарната терминология, която включва названия на различни видове храни, напитки, кулинарни процеси и технологии от всекидневната и празнично-обредната национална кухня на всяка страна.

Кулинарната лексика, като терминологична, принадлежи към т. нар. конкретна лексика, тъй като назовава конкретни предмети, действия и явления от действителността. Това обуславя нейната тясна свързаност с екстралингвистичните фактори (стереотипите и начините на хранене в зависимост от стопанските, географските, историческите, религиозните фактори, отразени в мирогледа и манталитета на носителите на езика). Тези фактори оказват влияние както при консумацията на храните, така и при прилагането на определени кулинарни технологии за тяхното приготвяне, а оттам и върху разпространението на кулинарните названия. Изхождайки от това, определихме основните цели на *Интерактивната кулинарна карта на българската езикова територия*: 1) Да се представят езикови и етнографски материали чрез аудио- и видеозаписи (а също и фотогалерия), свързани с кулинарното своеобразие като част от традиционната култура и националната идентичност на българите; 2) Да се запишат кулинарните рецепти на автентичен местен диалект, така че рецепиентът да придобие представа за особеностите на конкретен говор; 3) Да се представи целокупното езиково българско землище, което се разпростира и извън днешните държавни граници, а също и да се представят диалектните диагностиращи белези на българския език и в някои исторически диаспори Украйна, Молдова (Бесарабия), Румъния (Банат).

4) Да се извърши лингвистичен анализ на представителна българска кулинарна лексика; 5) Да се установи връзката между културологията и лингвистиката в този тематичен кръг; 6) Да се направят изводи за лексикалното взаимно влияние на Балканите в областта на кулинарната лексика. Последният въпрос е особено интересен, защото освен заимстващ, българският език се е оказал и съпротивляващ се на чуждите влияния, като е съхранил или е създал свои домашни съответници на балканските заемки (по-подробно вж. Кочева 2020: 237–244). В по-широк аспект този въпрос отразява връзката и между българската и европейската диалектна (кулинарна) лексика (https://kulinar.ibl.bas.bg/).

Анализът на събрания материал дава възможност да се очертаят някои от основните **резултати**:

1. Изключително важното условие при записването и заснемането на технологията на приготвяне на съответното ястие това да става на диалект дава възможност да се заключи къде днес българските диалекти са най-добре съхранени и къде са в отстъпление.

2. Непредубеденият подход и предоставянето на местните хора на възможността сами да разкрият особеностите на традиционната си кухня, очертават много ясно най-типичните ястия за всяко селище или регион, напр. *капама* в Банско, *боб на цървули* в Тополовградско, *голделия* в Логодаж и мн. др.

3. Българската традиционна кухня пази изключително стари оригинални рецепти, някои от които бяха открити именно с настоящето проучване, като *сватбарското жито* в Троянско, *печената тиква с лук* от Трявна и др.

4. При наличие на по-стари писмени източници за дадено селище или район днес може много добре да се проследи степента на запазването на традицията и навлизането на новите гозби и технологии.

5. Не се потвърждават някои общоприети мнения като напр., че диетата на балканджиите се състои само от месо и картофи, защото напр. хората от Троянския край се хранят главно с растителна храна, към която обаче винаги прибавят разтопената от сланина мазнина.

6. Наред с езиковите, антропонимичните, топонимичните и пр. данни кулинарните сведения също могат да бъдат взимани под внимание при доказване на различни хипотези за преселения, за които липсват писмени източници. Напр. за заселването на Копривщица съществуват само легенди и една от тях, потвърдена от езикови и оскъдни топонимични данни, е за заселници, бягащи от Велико Търново. Някои кулинарни

успоредици между търновската и копривщенската кухня, които открихме сега, като напр. *яхнията с лук и сушени сини сливи*, приготвянето на желе от плодове, което назовават с рядко срещащата се лексема *пелте*, начинът на сервиране на гости на сладко и др., на практика потвърждават тази хипотеза.

7. Цялата кулинарна лексика, "уловена" в мрежата на интерактивната карта, попълва БДКР с ценен, в много случаи и новооткрит, автентичен материал, придружен с илюстрации, които документират точното му значение.

Резултатите от досегашните експедиции за кулинарната карта показват, че разработването на проекта е повече от оправдано и навременно, защото проучването на народния опит в областта на храненето във времето и пространството е не само изследване на еволюцията в традиционната народна култура, а и гаранция, че този опит ще бъде съхранен и предаден на поколенията. Нашата крайна цел е той не просто да бъде запазен и консервиран, а да бъде "жива старина", която да припомни на днешния българин кулинарната практика на неговите предци и да му даде рецептата за здравословна и вкусна родна храна. *Интерактивната кулинарна карта* дава възможност широката общественост по атрактивен и достъпен начин да бъде приобщена към лингвистичната проблематика. Благодарение на модерните технологии чрез образ и звук интернет потребителят става съпричастен към научните изследвания, които досега са имали по-абстрактен характер и са били извън обсега на неговите интереси.

Литература

Котева, Маргарита (2021), *Названия, свързани с храните и тяхното приготвяне в българските диалекти. Лексикосемантична характеристика*, ДиоМира, София

Кочева, Ана (2020), *Български съответници на лексикални кулинарни балканизми. Сборник в чест на 140 години от рождението на акад. Стефан Младенов*, Институт за български език "Проф. Л. Андрейчин" БАН, София

Лазаров, Иван (2019), *Средновековната българска кухня. Вкусът на времето*, В. Търново

Маринов, Димитър (1994), *Народна вяра и религиозни народни обичаи*, София

Маркова, Мария (2011), *Храната и храненето. Между природа и култура*, София

COMPLEX STUDY OF THE BULGARIAN DIALECT CULINARY VOCABULARY IN THE 21ST CENTURY

Abstract

The Bulgarian Dialectology and Linguistic Geography Section at the Bulgarian Language Institute develops important projects of national and international significance, applying the latest and most modern methods and technologies to visualize the results of research and make them even more attractive and accessible to a wide range of the public. The Interactive Culinary Map of the Bulgarian Language Territory is among these projects, and its objectives are to present linguistic and ethnographic materials through audio and video recordings; to collect culinary recipes in authentic local dialect so that the recipient can gain an insight into the peculiarities of a particular dialect; to present the entire linguistic Bulgarian territory, which extends beyond the present state borders; to carry out a linguistic analysis of a representative Bulgarian culinary vocabulary; to establish the relationship between cultural studies and linguistics in this thematic range and to draw conclusions about the lexical mutual influence of the Balkans in the field of culinary vocabulary.

Key words: dialects, culinary vocabulary, influence, Balkans, interactive, map